

Danuta Anna Michałowska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0002-7001-4569

Postliberalizm a filozofia edukacji

Współcześnie, w zglobalizowanym świecie, w dobie zagrożeń ze strony różnych rodzajów ścierających się sił: ideologicznych, politycznych, militarynych, ekonomicznych, w dobie zagrożeń ekologicznych i pandemicznych nowa filozofia edukacji wydaje się nieuchronną koniecznością. Potrzebujemy takiej filozofii edukacji, w której dominującą cechą będzie krytyczna metaanaliza różnych potrzeb i celów jednostkowych i wspólnotowych, rozpatrywana w wymiarze zarówno lokalnym, jak i globalnym. Kwestią kluczową przy wyznaczaniu celów, wartości i sposobów ich realizacji, jest umiejętność długofalowego utrzymania równowagi w dwóch głównych wymiarach: 1. jednostka — wspólnota społeczna, 2. lokalność — globalność. Wymiary te mogą być i powinny być analizowane z różnych punktów widzenia obejmujących całą złożoność życia jednostki, jak i całych kultur, czy narodów i ich wzajemnych powiązań i zależności gospodarczych i kulturowych. Znaczenie mają także siły oddziaływania o charakterze normatywnym, politycznym i ekonomicznym. To przyjęcie szerszego i wieloaspektowego poziomu myślenia o procesie kształcenia — z inną, nową perspektywą — postideologiczną, w tym postliberalną. Edukacja młodego człowieka postrzegana jest jako ważny proces w kształtowaniu społeczeństwa jako wspólnoty, funkcjonującej w lokalnym i globalnym wymiarze, odpowiedzialnej za pokój oraz dobrostan poszczególnych jednostek, grup i narodów, a także za utrzymanie równowagi ziemskiego ekosystemu.

Postideologiczne podejście do filozofii edukacji

Postideologiczne podejście do filozofii edukacji oznacza otwarcie się na inne, pozaideologiczne sposoby odczytywania i interpretacji zachodzących zmian

w życiu poszczególnych osób, jak i całych grup, narodów i to w szerokim globalnym kontekście. To otwarcie się oznacza poszukiwanie nowych, pozaschematycznych, niestereotypowych rozwiązań dla realizacji celów i potrzeb jednostki w jednoczesnej równowadze dla realizacji celów społecznych, narodowych i globalnych, np. w kontekście aktualnych problemów dotyczących utrzymania pokoju na świecie, dbania o ekologię i przezwyciężania pandemii. Wydaje się, że nie jest możliwe uwolnienie zinstytucjonalizowanej edukacji od ideologicznych wpływów i uwikłań, byłoby to naiwne przypuszczenie, że system oświatowy będzie odrębnym, czystym bytem, realizującym wzniosłe ideały nauki i profesjonalnego kształcenia, że będzie mógł być chroniony w pełni przed szkodliwymi wpływami. System oświatowy nie jest wolny od różnorodnych nacisków sił ideologicznych, politycznych i partyjnych, podobnie jak system państwowy, którego elementem jest ten pierwszy. Zatem by odideologizować system oświatowy, w pierwszej kolejności należałoby dokonać tego z systemem państwowym, a to jest zadanie prawie niewykonalne z powodu wielości i różnorodności sił oddziaływania. Mimo to istnieje możliwość takich przedsięwzięć i projektów edukacyjnych, dla których fundamentem będzie postideologiczna filozofia edukacji, w której pierwszorzędne znaczenie będzie miało utrzymywanie równowagi na wielu płaszczyznach, np. równowagi pomiędzy interesami jednostkowymi a wspólnotowymi, grupowymi a narodowymi, państwowymi a pozapaństwowymi, pomiędzy potrzebą rozwoju gospodarczego a potrzebą dbania o ekologię ziemi.

Niemniej możliwe jest podjęcie działań o charakterze oporowym i odporowym wobec ideologicznych wpływów na edukację, na system oświatowy. Działania takie są już podejmowane i mają charakter oddolny, jak i odgórny, choć jest ich niewiele. Niezmiernie ważne jest jednak to, by były to działania powszechne i globalne. Działania oddolne — to aktywna i zaangażowana postawa nauczycieli, rodziców, czasami także uczniów w proces współtworzenia programów kształcenia i atmosfery dla nauki szkolnej. To także działania oporowe i odporowe wobec zewnętrznych nacisków i wpływów ideologicznych na program nauczania oraz styl nauki i kształcenia. Ogromne znaczenie mają tu po pierwsze: podejmowane nieustannie deliberacje o charakterze lokalnym i massmedialnym, w konstruktywnej atmosferze demokratycznych relacji oraz po drugie: podejmowane działania na rzecz włączania się całych grup społecznych w realizację uzgodnionych celów i zadań. Działania odgórne to dbałość o jakość merytorycznego zarządzania oświatą na szczeblu ministerialnym i samorządowym, również dyrektorskim. Oznacza to m.in. transparentność podejmowanych decyzji i realizowanych programów, finansowania, przy współpracy grupy ekspertów, a także znaczącą siłę oddziaływania norm i zasad moralnych zwłaszcza w sytuacjach, kiedy są one nieszanowane i nieprzestrzegane przez decyzyjne osoby, przez władzę zarządzającą, państwową, polityczną.

We współczesnym zglobalizowanym świecie obserwujemy wpływy różnych sił politycznych i pozapolitycznych na działalność instytucji edukacyjnych, na programy nauczania i wychowania, na politykę oświatową danego kraju, jak również jej wymiar międzykulturowy czy też ponadnarodowy. Tadeusz Buksiński, pisząc o relacjach między prawem a władzą polityczną w ich wymiarach narodowych i międzynarodowych, stwierdza, że „mamy [...] swoistą dialektykę praw i siły, rozumu i woli, polityki i prawodawstwa w praktyce życia społecznego”, a to wszystko, wraz z kryteriami walidacji praw właściwych dla systemów prawnych, niemniej niemieszczących się w żadnych konkretnym systemie — stanowi tło aksjologiczno-formalne, metapoziom normatywno-prawny, uniwersalną kulturę prawno-polityczną¹. Kultura ta z kolei wpływa na uniwersalną kulturę polityki oświatowej. Współczesne filozofie edukacji odnoszą się do ponadnarodowo respektowanych praw człowieka, należy wymienić tu między innymi: Deklarację ONZ z 1 stycznia 1942r. o prawach człowieka, Konwencję Praw Dziecka z 1992 r., Rezolucję o wolności edukacji przyjętą przez Parlament Europejski z 14.03.1984 r., Międzynarodowy pakt praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, art. 13. Te prawa, konwencje i rezolucje były istotnym wsparciem dla liberalizmu w edukacji, który przejawia się także w respektowaniu prawa do wolności słowa i wypowiedzi, braku cenzury, równości każdego ucznia bez względu na płeć, rasę, wyznawaną religię, również w prawie podejmowania autonomicznych wyborów i respektowania indywidualnej wolności sumienia.

Współczesne różne rodzaje władzy i różne rodzaje siły oraz prawa o zasięgu globalnym, omawiane przez Buksińskiego, mają swoje pośrednie, a często bezpośrednie implikacje edukacyjne. Są to siła twarda (militarna, fizyczna), półtwarda (ekonomiczna, ideologiczna) i miękka (perswazyjna, argumentacyjna, oparta na autorytecie, wartościach, kulturze)². Te wszystkie siły wpływają na to, czego naucza się w szkole, jak uczniowie uczą się (jakimi metodami) i w jakiej atmosferze kształtują się relacje międzyludzkie, rówieśnicze i międzypokoleniowe, jaka jest istota owych relacji. Ostatecznie istotny jest rzeczywisty efekt uczenia się uczniów w zinstytucjonalizowanej edukacji, co wiedzą, jakie mają praktyczne umiejętności i jakimi kompetencjami społecznymi potrafią dysponować w procesie rozwiązywania problemów czy też wychodzenia naprzeciw nowym wyzwaniom.

---

¹T. Buksiński, *Prawo a władza polityczna*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii UAM, 2009, s. 225.

²*Ibidem*, s. 212.

Zmiany w systemie oświatowym

Efektom siły twardej (militarna, fizyczna) są pośrednio zmiany w programie nauczania szkoły, na przykład w wyniku realnego zagrożenia wojną globalną, w wyniku toczących się działań wojennych u naszych ukraińskich sąsiadów z Rosją, pojawiają się projekty w ramach tzw. przysposobienia obronnego w roku szkolnym 2022/23 i kolejnych. Decyzją Ministerstwa Edukacji i Nauki przywrócono takie elementy przysposobienia obronnego jak nauka strzelania. Na stronach ministerstwa czytamy o nowych treściach nauczania przedmiotu edukacja dla bezpieczeństwa z obszaru edukacji obronnej:

- reagowanie w sytuacji zagrożenia działaniami wojennymi (tzw. survival, w tym miejsca schronienia),
- zasady pierwszej pomocy w sytuacji wystąpienia zagrożenia z użyciem broni konwencjonalnej,
- w przypadku szkoły podstawowej wymagania z zakresu: terenoznawstwa, cyberbezpieczeństwa w wymiarze wojskowym, przygotowania do szkolenia strzeleckiego;
- w przypadku szkół ponadpodstawowych wymagania z zakresu: reagowania w sytuacji zagrożenia działaniami wojennymi, cyberbezpieczeństwa w wymiarze wojskowym, szkolenia strzeleckiego: [...] podstawy strzelania z częścią praktyczną prowadzoną z wykorzystaniem bezpiecznych narzędzi do ćwiczeń strzeleckich, takich jak np. broń kulowa, pneumatyczna, repliki broni strzeleckiej (ASG), strzelnice wirtualne albo laserowe.³

Pojawia się pytanie o uboczne konsekwencje uczenia się w tym zakresie, znane chociażby z doświadczeń amerykańskich (prawo do posiadania broni): np. jak nauka posługiwania się bronią przyczyni się do wzrostu potrzeby jej posiadania i jakie zagrożenia spowoduje.

Niemniej ważne jest tu pytanie, czy w programach nauczania istnieje przeciwwaga dla edukacji obronnej w postaci edukacji pokojowej, nastawionej na tolerancję i współpracę międzykulturową i międzynarodową. Wydaje się, że takich treści jest mało w stosunku do rozbudowanego programu wychowania w duchu kultywowania historii narodowej, koncentracji na przeszłości i tradycji, z przykładem nowego przedmiotu historia i terażniejszość oraz nowego do niego podręcznika rekomendowanego przez Ministerstwo Edukacji i Nauki, co wzbudziło ogromne kontrowersje wyrażane w szerokiej opinii publicznej, a także przez samych nauczycieli. Postulaty edukacji, która koncentrowałaby się na aktualnych problemach i potrzebach społeczeństwa oraz inspirowała do podejmowania innowacyjnych działań, wydają się wciąż być

³ www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nowy-rok-szkolny-20222023 (dostęp: 30.09.2022).

w sferze planów i życzeń, niewielkie są możliwości ich realizacji. Dotyczą one m.in. edukacji z zakresu cyfryzacji w postaci warsztatów pt. „Mobilne Laboratoria Przyszłości” oraz warsztatów promujących zainteresowania naukowe przez organizowanie tworzenia małych centrów nauki w mniejszych miastach i miejscowościach (Strefy Odkrywania, Wyobraźni i Aktywności), jest to wspólna inicjatywa Ministerstwa Edukacji i Nauki oraz Centrum Nauki Kopernik. Edukacja wychodząca ku potrzebom przyszłości może być realizowana dzięki dofinansowaniu, w ramach „Aktywnej tablicy”, na zakup sprzętu multimedialnego oraz pomocy dydaktycznych i narzędzi do terapii dla dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi.

Pewną przeciwwagą jest także zwiększenie liczby etatów nauczycieli specjalistów: pedagogów, pedagogów specjalnych, psychologów, logopedów, terapeutów pedagogicznych⁴, jest to bardzo potrzebny kierunek działań psychologiczno-pedagogicznych, dających wsparcie i terapeutyczną pomoc potrzebną zwłaszcza w okresach nasilonego zagrożenia bezpieczeństwa doświadczanego na skalę masową, a wywołanego między innymi skutkami pandemii, wojny ukraińsko-rosyjskiej, globalnego kryzysu gospodarczego i ekonomicznego.

Filozofia edukacji, jaka wyłania się z tej instytucjonalnej rzeczywistości, z realizowanych programów kształcenia i podejmowanych działań, jest uboga w przestrzeń humanistyczną, nie realizuje celów nastawionych na rozwijanie krytycznego myślenia, refleksyjności, umiejętności komunikacyjnych i deliberacji, kompetencji moralnego sądzenia, zbyt mało jest miejsca i czasu na rozwój wyobraźni i nieskrępowanej ekspresji twórczej. Brakuje także wyeksponowania ważnego komponentu w rozwoju jednostki i społeczeństwa, jakim jest równowaga w jednostkowym dążeniu do autonomii i samostanowienia, we wspólnym dążeniu do harmonijnej, pokojowej współegzystencji. Na przykład zapewnia się podstawowe warunki organizacji nauki dla obcokrajowców w polskich szkołach, dla uchodźców wojennych z Ukrainy, ale nie ma już lub niewiele jest takich działań, projektów czy programów, które miałyby na celu integrację międzykulturową, wzmacnianie postaw nastawionych na chęć poznania innych, zrozumienia odmiennych kultur i różnych stylów bycia, kształtowania tolerancji na odmiennosc. Ta kwestia odnosi się również do sfery seksualności i osób LGBT.

Czego jeszcze brakuje? Obszary pominięte odnoszą się do edukacji etycznej takiej, która miałaby na celu, oprócz wiedzy o różnych systemach etycznych, uczyć między innymi analitycznego i krytycznego myślenia o normach i wartościach, poszerzać świadomość praw i obowiązków członka społeczności lokalnej, jak również globalnej. Wydaje się, że wiedza aksjologiczna i normatywna, samoświadomość, umiejętność krytycznego myślenia i konstruktyw-

---

⁴ www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nowy-rok-szkolny-20222023 (dostęp: 30.09.2022).

nego prowadzenia dyskusji i sporów argumentacyjnych, są niezbędne, by w sposób świadomy i odpowiedzialny kształtować postawy i ukierunkowywać działania ku pokojowej, harmonijnej współegzystencji w zróżnicowanym, wielobarwnym świecie wartości, norm i zasad.

Zinternalizowany system wartości i świadoma akceptacja określonych norm, przyjęte nie tylko przez jednostki, ale także przez całe społeczności w wyniku wieloletniego procesu deliberacyjnej edukacji, wydaje się solidnym fundamentem dla budowania wspólnot uczniowskich, a następnie społeczności lokalnych i globalnych. W kontekście zmian od liberalizmu i neoliberalizmu do postliberalizmu, postneoliberalizmu i postideologicznej rzeczywistości edukacyjnej — eksponowane są takie cele, jak:

- wzajemne porozumienie w realizacji celów jednostkowych i wspólnotowych, międzykulturowych, czy też międzynarodowych;
- współpraca na rzecz dobra jednostkowego i wspólnego, rozszerzonego na społeczność całego świata, dbałość o pokojowe współzycie;
- respektowanie godności, wolności osobistej i praw jednostki z równoczesnym przyjęciem odpowiedzialności za przestrzeganie norm i prawa, utrzymywanie pokoju i podejmowania działań na rzecz dbania o równowagę ekosystemu ziemi poprzez zrównoważony rozwój gospodarczy i ekonomiczny.

Aby powyższe cele zostały uznane jako wartościowe, pozytywne, stanowiące wewnętrzną rację działań i co ważniejsze — postrzegane jako realnie możliwe do zrealizowania, konieczne jest spełnienie ważnego warunku, jakim jest długotrwały proces prowadzenia rozmów, konstruktywnych sporów o wizje teraźniejszości i przyszłości, deliberacji na ważne i aktualne tematy dotyczące wartości i norm, które są doświadczane w codziennej ludzkiej egzystencji, w aspekcie jednostkowym, lokalnym jak i globalnym. Ta wielopłaszczyznowa komunikacja między własnym wewnętrznym światem wartości i norm a światem innych ludzi, mająca charakter etycznych i filozoficznych dociekań, musi być procesem ciągłym, odbywającym się także w zaplanowanym środowisku szkoły, przy wsparciu ekspertów. Przy czym ważna jest tu atmosfera tolerancji i szacunku wobec każdego ucznia oraz respektowania jego potrzeb natury emocjonalnej takich, jak:

- (1) potrzeba więzi i poczucia przynależności do grupy, autentycznej bliskości z innymi, wyrażającej się wzajemnym szacunkiem, zaufaniem i życzliwością, wzajemną uprzejmością;
- (2) potrzeba podmiotowości i kontroli nad własnym życiem, nad własnymi potrzebami;
- (3) potrzeba zaspokajania własnych pragnień i potrzeb oraz rozwijania zainteresowań;

- (4) potrzeby akceptacji własnej osoby jako niepowtarzalnej istoty oraz dowartościowania.

Jest to filozofia edukacji z podejściem postideologicznym, bo czerpiąca nie z tego, co narzucone z zewnątrz, lecz z tego, co bliskie i autentyczne dla każdej osoby, która rozwija się w swój własny niepowtarzalny sposób w konkretnym środowisku społecznym, jest zaangażowana w proces uczenia się w konkretnej grupie uczniowskiej, przy wsparciu nauczycieli i innych dorosłych. Jest to postliberalna filozofia edukacji, bo postrzegająca jednostkę i jej potrzeby, jej osobniczy, kognitywny i afektywny rozwój, nie osobno, nie w oderwaniu od innych jednostek, lecz jako część większej całości, na jaką składają się owa jednostka i inni ludzie, relacje z nimi, świat przyrody, świat zwierząt i relacje z nimi, kontakt z naturą ożywioną i nieożywioną, kontakt z wytworami kultury lokalnej i globalnej. Z jednej strony zacierają się w tym procesie granice pomiędzy osobą a tym wszystkim, co wokół niej. Z drugiej jednak strony, dzięki nawiązaniu kontaktu z innymi ustanawiają się granice wolności własnej i innych, granice odpowiedzialności za siebie i innych i świat przyrody, kształtuje się system wartości, norm, w tym także prawa. Pojawiają się granice i możliwości realizacji własnego potencjału w pojedynkę, ale też we współpracy z innymi. W tym miejscu należy wyrazić oczekiwanie, że postliberalna filozofia edukacji z podejściem postideologicznym, będzie miała swój realny, rzeczowy, namacalny kształt nie tylko w pojedynczych kontekstach kulturowych, lecz, że będzie realizowana powszechnie i oby nie była to naiwna nadzieja, ale projekt, za którego realizację weźmie odpowiedzialność obecne pokolenie dorosłych i ekspertów.

W efekcie siły miękkiej (perswazyjna, argumentacyjna, oparta na autorytetach moralnych i religijnych, wartościach, kulturze) funkcjonują w społeczeństwie opinie na temat coraz lepszych efektów kształcenia w wyniku kolejnych reform oświaty, wprowadzenia testowalności wyników, czy wyższości wykształcenia z zakresu nauk technicznych i inżynierskich, ekonomicznych nad wykształceniem humanistycznym i artystycznym. Liczne fakty i doświadczenia ludzi w tych zakresach wskazują jednak na coś odwrotnego: np. jakość edukacji obniża się, co obserwują nauczyciele akademicy, przyjmując kolejne roczniki studentów. Testy zewnętrzne np. maturalne bardziej uczą sprytu w ich rozwiązywaniu i wymuszają uczenie się pod tzw. klucz testowy i nie mierzą rzeczywistego poziomu wiedzy. Zawody bardziej opłacalne i mające wyższy prestiż społeczny są kulturowo lansowane jako zawody dla mężczyzn, a nie dla kobiet. Rodzi to poczucie niesprawiedliwości społeczno-ekonomicznej. Wpływ autorytetów moralnych, praw zwyczajowych czy religijnych jest widoczny w stylach wychowania i w atmosferze tworzonej w instytucjach edukacyjnych. Brak podporządkowania się tym normom i zasadom prowadzi do wymierzenia ostracyzmu społecznego, potępienia, wyśmiewania i wykluczenia ze wspólnoty szkolnej osób o odmiennych stylach życia czy orientacji seksualnej.

Efekty siły półtwardej (ekonomiczna, ideologiczna) przejawiają się w uwikłaniu zinstytucjonalizowanej edukacji w globalizacyjne przemiany związane z neoliberalną ideologią wolnego rynku, rozwojem społeczeństwa konsumpcyjnego. Neoliberalny opis tożsamości współczesnego człowieka w kontekście wpływów procesów globalizacyjnych, a także sposób postrzegania istoty człowieczeństwa w liberalizmie i neoliberalizmie został zaprezentowany w książce *Neoliberalizm i jego (nie)etyczne implikacje edukacyjne* (2013)⁵ oraz w artykule „Przemiany tożsamości współczesnego człowieka w kontekście neoliberalizmu” (2019):

Edukacyjne implikacje neoliberalizmu wskazują na jego (nie)etyczność wyrażającą się w silnych tendencjach i doświadczeniach utrwalania, wzmacniania i legitymizacji wartości indywidualistycznych i materialistycznych, prowadzących do osłabienia kapitału społecznego, legitymizacji dystansu między ludźmi, osamotnienia jednostki oraz marginalizacji lub wykluczenia mas ludzkich z demokratycznej kontroli i możliwości podejmowania wyborów.⁶

Postliberalna filozofia edukacji

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w postliberalizmie podkreśla się równowagę pomiędzy dobrem jednostki a dobrem wspólnoty, a dbanie o własną jakość życia to wnoszenie nowych zasobów do grupy i tym samym podnoszenie jakości życia wszystkich ludzi danej społeczności, do której ta jednostka przynależy i w której działania jest zaangażowana. Neoliberalny przedmiotowy, materialistyczny stosunek do siebie samego i innych ludzi, zostaje odrzucony. Ważne są godność i podmiotowość każdego człowieka, wartości postmaterialistyczne i wspólnotowe. Równowaga w rozwoju indywidualnym i wspólnotowym, świadomość wspólnych potrzeb i celów, dążenie do solidarności społecznej i wzmacniania więzi międzyludzkiej to konieczne kierunki zmian obok takich, jak: dbanie o konstytucjonalizm, rządy prawa, o sprawiedliwość społeczną, o wzmacnianie siły oddziaływania norm i zasad moralnych.

Postliberalna filozofia edukacji ukierunkowana jest na kształcenie humanistyczne, dzięki któremu możliwe jest zdobycie szerokiej wiedzy o świecie, w tym wiedzy etycznej, aksjologicznej, możliwy jest rozwój krytycznego myślenia, pogłębienie świadomości siebie i innych, zdobycie kompetencji społecznych,

---

⁵Zob. D.A. Michałowska: *Neoliberalizm i jego (nie)etyczne implikacje edukacyjne*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań: 2013. W książce została przedstawiona krytyczna analiza dyskursu neoliberalnego, a doświadczenia w obszarze zinstytucjonalizowanej edukacji w ciągu ostatnich, które minęły od jej wydania, wskazują na aktualność wpływu neoliberalizmu na kształtowanie się tożsamości młodego człowieka.

⁶D.A. Michałowska, *Przemiany tożsamości współczesnego człowieka w kontekście neoliberalizmu*, „Sensus Historiae”, vol. XL (2020/3), s. 83-95.

umiejętności dialogu, negocjacji i mediacji. To wszystko stwarza dobre warunki dla określenia własnej tożsamości, własnego miejsca w świecie, poprzez bycie członkiem grupy i podejmowanie działań na rzecz wspólnoty. W wymiarze indywidualnym celem jest autonomia i samostanowienie, a w wymiarze wspólnotowym wzajemne zaufanie, pokojowa współegzystencja, dbanie o dobrostan społeczeństwa, jak i o ekologię przyrody. Szczególne znaczenie w budowaniu kultury zaufania odgrywa edukacja etyczna w szkole, jak i poza szkołą, podejmowanie refleksji nad systemem wspólnie podzielanych i przejawianych wartości, nad tym, co odmienne i inne, oraz podejmowanie wyzwania, jakim jest rozwój solidarności międzyludzkiej o zasięgu lokalnym, jak i globalnym.

Postliberalna filozofia edukacji niesie w sobie nadzieję na polepszenie jakości życia człowieka poprzez umocnienie jego sensu w szerszym, wykraczającym poza jednostkę kontekście, jakim jest przynależność do większej całości, bycie członkiem rodziny, wspólnoty uczniowskiej, społeczności lokalnej, społeczności globalnej. Liczy się nie bierność przyjmowana z pozycji obserwatora, ale przede wszystkim aktywne uczestnictwo w mass mediach, portalach społecznościowych, jak również podejmowanie konkretnych działań na rzecz poprawy jakości życia na ziemi i dbania o ekologię w kontekście lokalnym i globalnym. Chodzi tu o budowanie rzeczywistych relacji i powiązań jednostki z innymi:

- liczy się realna, bo aktywnie zaangażowana przynależność jednostki do grup i społeczności;
- podjęcie działań, które zostały określone poprzez świadomie ustalone cele na rzecz dobra jednostki, jak i dobra wspólnoty na podstawie consensusów wypracowanych w rozmowach i debatach na forum lokalnym i szerszym, również massmedialnym;
- kontakt ze światem przyrody wyrażający się dbałością o ekologię lokalną i globalną, szacunkiem i zrównoważonym podejściem do zasobów ziemi, do przyrody ożywionej i nieożywionej.

Ważne jest również to, aby jednostkowe wybory nie były powierzchowne czy egoistyczne, nie były w przeważającej mierze wyborami konsumenta-producenta, tak jak to miało miejsce w neoliberalizmie. Mają to być indywidualne wybory utrwalające poczucie więzi z innymi ludźmi i światem przyrody, wreszcie takie wybory, dzięki którym wzrośnie poczucie sensu i zadowolenia z życia we wspólnocie lokalnej, jak i globalnej z jednoczesnym poczuciem odpowiedzialności za jakość własnego życia, jak i innych członków społeczności i wspólnot. Istotna jest tu koncentracja na relacjach ludzkich, na przynależności do wspólnoty opartej na wzajemnym szacunku i respektowaniu prawa do samostanowienia. Rozumienie pojęcia równości i sprawiedliwości jest tu inne niż w neoliberalizmie. Jest to sprawiedliwość społeczna i ekonomiczna z mocnymi fundamentami. Są to: po pierwsze — wspólnie wypracowana i zbudowana solidarność społeczna oparta na uzgodnionych zasadach, normach i wartościach, po drugie — odpowiedzialne

dbanie o równowagę systemu ekologicznego świata. Jest to dbałość o dobrostan jednostki, jak i wspólnot w wymiarze lokalnym i globalnym, czyli jest to także dbałość o cały ekosystem ziemski. Należy podkreślić, że

[...] jakość życia jednostki zależy od przynależności wspólnotowej, a szerzej kulturowej, czy też narodowej, a rozwój jednostki ku pełni człowieczeństwa nie może być rozważany w oderwaniu od wspólnoty, w której dana osoba rodzi się, uczy się i wychowuje. W państwie funkcjonującym na zasadach demokratycznych, w którym poczucie wolności indywidualnej, sprawiedliwości i zaufanie społeczne utrzymują się na wysokim poziomie — umacnia się więź narodowa, wspólnotowość i solidarność. Nie da się tego osiągnąć bez odpowiedniej polityki oświatowej, która w równym stopniu będzie ukierunkowana zarówno na jednostkę, jak i grupę, na te dwa wzajemnie od siebie zależne byty.⁷

W tym znaczeniu postliberalna filozofia edukacji bliska jest filozofii edukacji skoncentrowanej na osobie we wspólnocie autonomicznych jednostek.

Danuta Anna Michałowska

Postliberalism and Philosophy of Education

Abstract

The aim of the paper is to present contemporary philosophical thought on education and educational policy in the context of post-liberal discourse, operating in a broad socio-cultural, political and economic space. The post-neoliberal discourse, created in the past and referring to the specific vision of the essence of humanity, which is homo neoliberalis, defined by homo oeconomicus and homo consumans, emerged as a result of a critique of the neoliberal implications for the development of the individual and society. This was a turning point for contemporary philosophy of education as well as for the perception and interpretation of the educational experience of generations of students, teachers and parents. What opens up in the context of the post-neoliberal, but also post-liberal discourse is a different perspective of a post-ideological perception of the education of young people and the formation of society as a community, functioning locally and globally, responsible for peace and the well-being of individuals and nations, as well as for maintaining the balance of the earth's ecosystem.

Keywords: post-liberalism, post-ideological approach in education, philosophy of student-centered education in community of autonomous individuals.

---

⁷D.A. Michałowska, *Ideologie nieautorytarne — rozwój jednostki a edukacja demokratyczna*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2021, s.151.